

Шепітько М. В.

кандидат юридичних наук,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
асистент кафедри кримінального права,
старший науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса*

**СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ
ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА ОЗНАКА:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
АСПЕКТИ**

Ключові слова: правосуддя, злочин, судочинство, співучасть, спосіб вчинення злочину, протидія злочину.

Keywords: *justice, crime, justice, participation, the way the crime, combating crime.*

Постановка проблеми. “*Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando?*”, тобто “Хто? Що? Де? За чиєю допомогою? Навіщо? Яким чином? Коли?” – це класичний перелік питань для з’ясування обставин події чи злочину, викладений у латинському вислові [8, 89]. Саме відповіді на ці питання намагається отримати особа, яка опиняється у сфері правосуддя волею долі або виконання професійних обов’язків. Здійснення правосуддя є пізнавальним процесом, метою якого прийнято вважати встановлення об’єктивної істини і досягнення справедливості.

Цікавими для дослідника злочинів проти правосуддя є їх розповсюдженість. За даними Генеральної прокуратури України усього було розпочато кримінальних проваджень за ознаками вчинення злочинів проти правосуддя у 2013 р. – 9950 (вручено повідомлення про підозру – 4310), у 2014 р. – 8242 (вручено повідомлення про

підозру² – 3160). Найбільш розповсюдженими є вчинення злочинів у 2013 та 2014 рр. відповідно: 1) ст. 382 “Невиконання судового рішення” – 3533 (підозра – 308), 3187 (підозра – 212); 2) ст. 389 “Ухилення від покарання, не пов’язаного з позбавленням волі” – 2098 (підозра – 1648), 1558 (підозра – 1161); 3) ст. 395 “Порушення правил адміністративного нагляду” – 1779 (підозра – 1463), 1460 (підозра – 1167); 4) ст. 384 “Завідомо неправдиве показання” – 700 (підозра – 210), 525 (підозра – 124); 5) ст. 388 “Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або яке описано чи підлягає конфіскації” – 681 (підозра – 86), 559 (підозра – 41); 6) ст. 383 “Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину” – 544 (підозра – 209), 357 (підозра – 127); 7) ст. 391 “Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань” – 176 (підозра – 160), 140 (підозра – 120). Такі дані підштовхують до висновку, що злочини проти правосуддя відповідно до статистичних відомостей вчиняються у більшості випадків на стадії виконання судових рішень та покарань.

Діяльність учасників судочинства зумовлюється реалізацією захисту (охорони) прав, свобод та законних інтересів особи³. Під час розслідування кримінального провадження та / або судового розгляду справи можуть з’явитися особи, які не зацікавлені у вирішенні завдань судочинства. Тому на певному етапі здійснення судочинства у зв’язку із своїм процесуальним статусом або іншої особи може бути реалізовано незаконне досягнення власних ці-

² Далі – «підозра».

³ Завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України). Подібні завдання щодо захисту порушених, невизнаних, оспоруваних або інших прав, свобод чи інтересів особи стоять перед судом і у інших формах судочинства, а також перед відповідними органами на стадіях виконання покарання або виконавчого провадження (ст. 1 ЦПК України, ст. 2 КАС України, ст. 1 КУпАП, ч. 2 ст. 1 КВК України).

лей через протидію органам правосуддя. Такими особами можуть бути обвинувачений (підозрюваний), його близькі родичі, позивач, відповідач, треті особи, захисник, слідчий, суддя, прокурор, тощо. Метою діяльності таких осіб є унеможливлення досягнення завдань, які стоять перед судочинством. Таку протиправну діяльність прийнято іменувати “протидією”. Г. Гросс ще у 1908 році визначав різні прийоми, які використовуються злочинцями під час вчинення злочину, – це зміна зовнішності, неправдиві показання про звання та ім’я, симуляція хвороб і фізичних недуг, таємні знаки в середовищі злочинців [3, 346-401]. Такі прийоми і методи по приховуванню злочинів використовуються і нині, а наука надає визначення таким діянням з перешкоджання правосуддю. Так, В. М. Карагодін зазначає, що протидія розслідуванню – це навмисні дії (або система дій), спрямовані на перешкоджання виконанню завдань попереднього розслідування та встановленню об’єктивної істини у кримінальній справі [5, 18]. Більш точно дає поняття протидії розслідуванню Б. В. Щур і визначає її як “діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання розкриттю і розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення об’єктивної істини по кримінальній справі” [9, 13]. Однак слід зазначити, що дане визначення надане у зв’язку з протидією розслідуванню, а це, в свою чергу, не може задовольнити нас у зв’язку з даним дослідженням. На нашу думку, “протидію” органам правосуддя необхідно розглядати дещо ширше. Це викликано тим, що протидія органам правосуддя (як законна, так і незаконна) вчиняється у всіх формах судочинства (кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському), а також під час виконання судових рішень та покарань. Таким чином, можливість вчинення протидії органам правосуддя певним чином може залежати від процесуального статусу учасника судочинства / провадження або від стадії розслідування провадження, розгляду справи, виконання судового рішення або покарання. Особливістю злочинів проти правосуддя є те, що вони вчиняються тоді, коли наявна вказана обстановка.

Ідею розгляду суспільно небезпечних діянь, які посягають на правосуддя, як протидії органам правосуддя розширює новітній погляд О. Я. Баєва (“можливо, дещо еретичний з точки зору орто-

доксального кримінального права”). Професор згадує, що інститут “співучасті після факту”, мав місце ще в римському праві, у дореволюційній Росії розглядався як співвинність [1, 112-114; 2, 195], а в нинішній час вказаний інститут має відображення в законодавстві США. О. Я. Баєв пропонує розуміти “співучасть після факту” як протиправні умисні діяння осіб, які не є співучасниками злочину в значенні, що надається поняттю співучасті у Загальній частині КК, що спрямовані на задоволення своїх та інших осіб інтересів відносно до здійснюваного у справі кримінального переслідування. Таке нове поняття достатньо точно передає зміст діяння, що розглядається, та виокремлює існуючий зв’язок з іншим злочином, а, отже, відображає реальну суспільну небезпеку вчинюваного діяння. На нашу думку, введення такого інституту “співучасті після факту” до Загальної частини КК є дискусійним, оскільки мова може йти про вірогідність притягнення двічі за одне й те ж діяння, що суперечить кримінально-правовому та кримінально-процесуальному принципу – *non bis in idem*. Однак треба й погодитись із О. Я. Баєвим, що мова йде про існування інтересу окремих осіб щодо здійснюваного судочинства (однак у будь-якій формі – кримінальне, адміністративне, цивільне, господарське). Саме у той момент, коли реалізація законних прав та інтересів окремих осіб у сфері правосуддя переходить у незаконні форми, відбувається трансформація протидії органам правосуддя у ознаки складів злочинів, передбачених XVIII розділом КК України (“Злочини проти правосуддя”).

Кримінально-правовий аналіз складів злочинів проти правосуддя є важливим для встановлення способів їх вчинення, оскільки це робить можливим здійснити протидію цим злочинам, дозволяє правильно кваліфікувати вчинене діяння, відмежовувати один склад злочину від іншого, розподіляти злочини проти правосуддя на види. Спосіб вчинення злочину у криміналістичних цілях виявляється під час формування криміналістичної характеристики, методики розслідування злочинів, впливає на проведення окремих слідчих та судових дій, залучення судових експертів, спеціалістів, пошуку найбільш вдалих способів та засобів протидії злочинам проти правосуддя.

Необхідно звернути увагу на позицію М. І. Панова, який вважає, що “важливе значення для характеристики злочинної дії має спосіб

вчинення злочину, який являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину... Усі вони значною мірою визначають форму і зміст даної дії, її інтенсивність та шкідливість” [6, 130]. Також слід погодитись із М. І. Пановим, що треба виходити з того, що науки, які вивчають за відношенням до понять інших суміжних наук, мають виходити з одного, загального усім їм поняття способу, що розробляється наукою кримінального права [7, 26]. При цьому потрібне уточнення, що кримінальне право не існує само по собі, а наповнюється життям, практикою застосування, “реаліями кримінального права” [3, 9–10], які вивчаються і мають значення, перш за все, на криміналістичному рівні. Спосіб у криміналістичному значенні є ширшим, ніж у кримінально-правовому, тому що характеризує не лише суспільно небезпечне діяння, назване у диспозиції, а й усю злочинну діяльність. При цьому, вчинення злочину може характеризуватися не одним, а комплексом способів (названих або не названих у складі злочину).

Оскільки вивчення способів вчинення злочинів проти правосуддя здатне вплинути на винайдення оптимальних способів та засобів протидії злочинам проти правосуддя, то формування класифікації злочинів за способом вчинення цих злочинів є першочерговим. Після її формування можна переходити до формування криміналістичної характеристики, а також відповідних криміналістичних методик. Цінними можуть бути і окремі рекомендації суб’єктам правозастосування щодо способів протидії злочинам проти правосуддя.

Спосіб вчинення злочинів проти правосуддя використовується за необхідності при реалізації різних функцій. По-перше, спосіб вчинення злочину стає обов’язковою ознакою складу злочину і фіксується в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України після узагальнення правозастосувачем та законотворцем окремих прийомів та методів, які є характерними для вчинення даного суспільно небезпечного діяння (“Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” (ч. 2 ст. 372 КК України) – діяння, поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією; “Примушування давати показання” (ч. 1 ст. 373 КК України), яке здійснюється шляхом

незаконних дій з боку прокурора, слідчого або працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність). По-друге, спосіб вчинення злочину, притаманний для вчинення різних суспільно небезпечних діянь, узагальнюється у законотворчих та правозастосовних цілях, що робить такі прийоми та методи типовими та об'єднаними у один вид (“Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” (ст. 372 КК України), “Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови” (ст. 375 КК України), “Завідомо неправдиве показання” (ст. 384 КК України) – обман). По-третє, вчинення окремих злочинів може виступати способом (прийомом, методом) вчинення інших суспільно небезпечних діянь (вчинення злочину, передбаченого ст. 384 КК України “Завідомо неправдиве показання” може бути способом “Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови” (ст. 375 КК України) або “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” (ст. 372 КК України)).

Таким чином, побудова класифікації злочинів проти правосуддя за способом їх вчинення є необхідним для законотворчої та правозастосовної діяльності. При цьому слід виходити з того, що спосіб може бути “прямо зазначений у законі” або “однозначно впливає зі змісту закону” [6, 150].

Спосіб вчинення злочинів проти правосуддя може характеризувати як дію (активна поведінка), так і бездіяльність (пасивна поведінка) особи (злочинця). Вказівка на окремий прийом, метод (або їх систему) вчинення злочину є типовим для характеристики дії особи (злочинця). Однак наявність способу при бездіяльності також не виключається. На нашу думку, класифікація злочинів проти правосуддя за способом дії може бути побудована за певними критеріями (див. Таблиця 1). Відповідно до зведеної таблиці найбільш характерними способами вчинення злочинів проти правосуддя є застосування фізичного або психічного насильства, а також обману. Досить часто конструкція диспозиції вказувала на будь-який спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. Серед обтяжуючих обставин використовується загально-небезпечний спосіб

вчинення злочинів проти правосуддя. Важливим є й встановлення інформаційного способу [4, 95–127; 7, 85] для розголошення відомостей – усний, письмовий, публічний або інший, що впливає із змісту окремих диспозицій. Слід вказати, що інформаційний спосіб вчинення злочинів проти правосуддя може бути віднесений і до вчинення інших злочинів проти правосуддя – завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, завідомо неправдиве показання, тощо. Також, законодавець називає серед способів вчинення злочинів – підкуп та несанкціонований доступ.

Вказівка на спосіб вчинення злочинів проти правосуддя є характерним для конструювання диспозиції даних статей, що робить їх встановлення правозастосувачем обов'язковим. Найбільша кількість злочинів проти правосуддя можуть бути вчинені за допомогою обману (8), фізичного (7 складів) та психічного (6 складів) насильства. Часто конструкція складу злочину передбачає не тільки альтернативність діяння, а й альтернативність способу їх вчинення, що *de facto* свідчить про ускладненість складу і можливість його розчленування на окремі склади. Так само, ускладненість складу злочину виявляється на використанні злочинцем і комплексу способів вчинення злочину проти правосуддя, які зазначені або незазначені безпосередньо у відповідному складі злочину.

Важливим є звернення до класифікації злочинів проти правосуддя за способом їх вчинення при бездіяльності. Так, аналіз складів злочинів проти правосуддя, які вчиняються через бездіяльність винного дозволяє вказати на їх перелік: ч.ч. 1, 2 ст. 371 “Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою”, ст. 374 “Порушення права на захист”, ст. 380 “Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист”, ст. 382 “Невиконання судового рішення”, ст. 385 “Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків”, ст. 389 “Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі”, ст. 389¹ “Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості”, ст. 390 “Ухилення від відбуття покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі”, ст. 391 “Злісна непокора вимогам адміністрації установи покарань”. Також, злочини вчинені за допомогою обману, можуть бути,

в більшості своїй, вчинені через умовчання відомостей (пасивний або змішаний обман). Аналіз способів вчинення злочинів проти правосуддя при бездіяльності можна прийти до висновку про відкритий або таємний спосіб їх вчинення.

Надання класифікації злочинів проти правосуддя за способом їх вчинення у вигляді таблиці, вказує на можливість побудови структури розділу XVIII КК України з огляду не тільки на об'єкт посягання, а й з врахуванням способу, а також обстановки їх вчинення (процесуальних стадій). Класифікація злочинів проти правосуддя за способом їх вчинення дозволяє перейти до формулювання загальних, характерних для, перш за все, обману, фізичного та психічного насильства підвидових методик розслідування злочинів та судового розгляду справи. Зрозуміло, що при побудові таких методик є необхідність надання рекомендацій правозастосувачам у відповідності до особливостей складу. Так, викриття обману (активного, пасивного або змішаного) має певну специфіку, потребує особливої уваги слідчого, прокурора, захисника, судді, які здійснюють свої функції у сфері правосуддя до фіксації інформації, необхідна перевірка даних (об'єктивних та суб'єктивних), правдивості (правильності) інформації, алібі, можливої наявності обмови або самообмови, звернення правозастосувачами уваги учасників судочинства на попередженні про кримінальну відповідальність за надання неправдивої інформації та більш ретельного складення присяги. Застосування насильства (фізичного, психічного) має інші особливості, пов'язані з наявністю фізичних та психологічних травм, жертви злочину, необхідне виявлення її зв'язку із сферою правосуддя, перевіркою і відкидання інших версій. Для насильства та обману вкрай необхідним є звернення до спеціальних знань та призначення і проведення судових експертиз – техніко-криміналістичного дослідження документів, судово-психологічної, судово-психіатричної, судово-медичної, трасологічної та інших.

Висновки. Таким чином, подальше дослідження способів вчинення злочинів проти правосуддя у відповідності до їх класифікації дозволить надати практичні рекомендації слідчим, прокурорам, захисникам, суддям на підставі логічної зв'язку – від способу вчинення злочину до способу його розкриття.

Таблиця 1.
Спосіб вчинення злочинів проти правосуддя, що характеризує дію особи (злочинця)

№ п.п.	будь-який спосіб	Насильство		Загально-небезпечний спосіб	Обман	Підкуп	Використання зброї	Несанкціонований доступ	Інформаційний з огляду на розголошення
		фізичне	психічне						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	ст. 374	ст. 371 незаконне обмеження волі	ч. 1 ст. 373 погроза, шантаж	ч. 2 ст. 378 підпал, вихід, вихід, вихід з/н спосіб	ст. 371 завідомість, ігнорування законної процедури	ч. 1 ст. 373	ч. 2 ст. 393 заволодіння або використання зброї	ст. 376 ¹	Ст. 381 усний, письмовий, публічний, інший спосіб розголошення
2	ст. 376	ч. 2 ст. 373 застосування насильства, знущання над особою	ч. 1 ст. 377 погроза вбивством, насильством, знищенням майна	ч. 2 ст. 393 небезпечний спосіб для життя чи здоров'я інших осіб	ч.ч. 1, 2 ст. 372 штурмування сторення доказів або інша фальсифікація	ч. 1 ст. 382			ст. 386 усний, письмовий, публічний, інший спосіб розголошення
3	ст. 382	ч. 2, 3 ст. 377 поборі, легкій, середньої, тяжкої, тяжкій гил, ушкодженню,	ст. 386 погроза вбивством, насильством, знищенням майна, розголошенням відомостей, що їх ганьблять	ч. 2 ст. 399 підпал, вихід, вихід з/н спосіб	ч. 1 ст. 373 обман	ст. 386			ст. 387 усний, письмовий, публічний, інший спосіб розголошення
4	ст. 388	ст. 379 вбивство, замах на вб.	ст. 392 погроза застосування насильства		ст. 375 неправосудність рішення				

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	ч. 1 ст. 393	ст. 392 тероризування, напад	ст. 393 погроза застосування насильства		ст. 376 ¹ неправдивість інформації				
6	ст. 394	ч. 2 ст. 398 легкі, сер. тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження	ч. 1 ст. 398 погроза вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна		ст. 383 неправдивість повідомлення, штучне створення доказів				
7	ст. 396	ст. 400 вбивство або замах на вбивство			ст. 384 неправдивість показани, звіту, висновку, неправильність переклад, штучне створення доказів обвинування або захисту				
8	ст. 397				ст. 393 обман				

Список використаних джерел

1. **Баев О. Я.** Посягательства на доказательственную информацию и доказательства в уголовном судопроизводстве (правовые и криминалистические средства предупреждения, пресечения и нейтрализации последствий: проблемы и возможные решения) / Олег Яковлевич Баев. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 432 с.
2. **Белогриц-Котляревский Л. С.** Очерки курса русского уголовного права / Л. С. Белогриц-Котляревский. – К., 1896. – 679 с.
3. **Гросс Г.** Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Ганс Гросс. – новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
4. **Жордания И. Ш.** Структура и правовое значение способа совершения преступления / И. Ш. Жордания. – Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1977. – 233 с.
5. **Карагодин В. Н.** Преодоление противодействия предварительному расследованию / В. Н. Карагодин. – Свердловск, 1992. – 176 с.
6. **Кримінальне право України: Загальна частина: підручник** / [за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна]. – [5-те вид]. – Х.: Право, 2015. – 528 с.
7. **Панов Н. И.** Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Х.: Изд. При ХГУ изд. об., 1982. – 160 с.
8. **Шепитько М. В.** Уголовная юстиция в латинских изречениях и терминах: словарь-справочник / М. В. Шепитько. – Х.: Вид. агенція “Апостіль”, 2013. – 131 с.
9. **Щур Б. В.** Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія / Богдан Володимирович Щур; [за ред. В. Ю. Шепітька]. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.

Анотація

У статті досліджуються ознаки та склад злочинів проти правосуддя, їх поширення та статистичні дані щодо кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення вказаних злочинів. Окремо досліджуються форми протидії розслідуванню злочинів проти правосуддя. Характеризуються найбільш поширені способи вчинення злочинів проти правосуддя. Обґрунтовується необхідність класифікації злочинів проти правосуддя за способом їх вчинення для законотворчої та правозастосовної діяльності.

Annotation

The article examines characteristics and the crime against justice, and their prevalence statistics on criminal proceedings initiated on the facts of committing these crimes. Separately studied forms of counteraction to investigation of crimes against justice. Characterized by the most common methods of committing crimes against justice. The necessity of classification of crimes against justice by way of commission for legislative and law enforcement activities.